

УДК 7.067

Єфімова Анна**МЕМОРИАЛЬНІ ДОШКИ ТА ФОРМУВАННЯ МІСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ РЕГІОНІ НАПРИКІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

У статті досліджено особливості меморіальних дошок, встановлених в урбаністичних просторах Західної України протягом останнього десятиліття ХХ – початку ХХІ століття як однієї із найпоширеніших коммемораційних практик, що безпосередньо впливає на формування міської ідентичності. На прикладі репрезентативних зразків виявлено деякі соціокультурні та регіональні аспекти, окреслено основні тенденції.

Ключові слова: меморіальні дошки, міська ідентичність, урбаністичний простір, коммеморація, художня практика.

Ефимова А.**МЕМОРИАЛЬНЫЕ ДОСКИ И ФОРМИРОВАНИЕ ГОРОДСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ЗАПАДНОУКРАИНСКОМ РЕГИОНЕ КОНЦА ХХ – НАЧАЛА ХХІ ВЕКА**

В статье исследованы особенности мемориальных досок, установленных в Западноукраинских городах в течение последнего десятилетия ХХ – начала ХХІ века как одной из наиболее распространенных практик кооммеморации, непосредственно влияющих на формирование городской идентичности. На примере репрезентативных образцов выявлены некоторые социокультурные и региональные аспекты, обозначены основные тенденции.

Ключевые слова: мемориальные доски, городская идентичность, урбанистическое пространство, коммеморация, художественная практика.

Yefimova A.

MEMORIAL BOARDS AND THE FORMATION OF URBAN IDENTITIES IN THE WESTERN UKRAINE REGION LATE XX – XXI CENTURY

The article analyzes the features of memorial boards installed in the urban spaces of Western Ukraine in the last decade of the XX – XXI century that were installed in urban spaces in Western Ukraine during the last decade of the XX – XXI century. On the example of representative samples detected some socio-cultural and regional aspects, outlined the main trends.

Key words: *memorial boards, urban identities, urban space, commemoration, art practices.*

Меморіальні дошки поряд із пам'ятниками та монументами постають важливим елементом проектування моделей минулого та символічного кодування міського простору, вони доповнюють (або і наповнюють) архітектуру й навколишній урбаністичний простір новими культурно-історичними сенсами та беруть безпосередню участь у процесах формування міської ідентичності. На відміну від пам'ятників, ця меморіальна художня практика не потребує додаткового простору чи значних змін у міському ландшафті, їх значно простіше помістити у сформований урбаністичний контекст. Крім того, створення таких об'єктів є економічно-вигіднішим для міського бюджету. Фактично, це найбільш масова мистецька форма увічнення історичної пам'яті в середовищі міста.

Саме така відносна простота у встановленні стала одним із вагомих чинників, що спричинили активне їх використання спершу радянською, а потім українською владами [5, с. 85]. Зокрема, тут наведемо деякі факти із дослідження соціолога В. Середи, яка зазначає, що у проміжку між 1991 і 2004 рр. лише у Львові встановлено 69 нових меморіальних таблиць (що приблизно відповідає кількості таблиць, споруджених у місті протягом 47 років радянської влади) [5, с. 86]. Відповідно на цей момент ця цифра зросла чи не в два рази. Подібна ситуація властива також іншим містам західноукраїнського регіону, де присутні чисельні меморіальні дошки найрізноманітнішої форми та змісту. Проте в дослідженні ми розглядаємо лише найбільш репрезентативні зразки, на основі яких зможемо виявити ключові аспекти.

Відповідно, запропонована стаття має на меті окреслити специфіку встановлення меморіальних таблиць у західноукраїнському

регіоні наприкінці ХХ – початку ХХІ століття у контексті їх впливу на конструювання міської ідентичності, виявити загальні тенденції. Зокрема, зазначимо, що, на думку дослідника А. В. Святославського, саме сфера коммеморації в сукупності змістовного (хто, коли, кому встановлював пам'ятник, скульптуру чи меморіальну таблицю) і формального аспектів (якими засобами користувалися при цьому) стає одним із найбільш адекватних показників світоглядних особливостей тієї чи іншої культури та демонструє що саме вона прагнула транслювати в майбутнє [2, с. 48].

Незважаючи на велику кількість об'єктів, феномен меморіальних таблиць поки не отримав комплексного теоретичного осмислення, зокрема з позицій сучасної української культурології та мистецтвознавства. При розробці цієї теми нам довелось звернутися до напрацювань російських дослідниць Є. Бесєдіної, Т. Буркової [1], [2], що досить різнобічно розглядають феномен меморіальних дощок та їх функціонування в міському просторі. В українському контексті важливі аспекти проблеми знаходимо у дослідженнях соціологів В. Середи [6] та Д. Зайця [3], публікаціях історика В. Расевича [5], монографії І. Мельника, Р. Масика [4], де подано відомості про окремі об'єкти тощо.

Перш за все, доцільно зазначити, що у міському просторі меморіальні дошки виконують три основні функції, а саме інформаційно-комунікативну, історико-меморіальну (або коммеморативну) та художньо-естетичну [1, с. 148]. Як одна із найбільш розповсюджених форм коммеморації (культури цілеспрямованого увіковічення), вони утворюють своєрідні «місця пам'яті» – тобто усі ті багаточисельні способи, за допомогою яких у суспільстві закріплюється, зберігається і передається пам'ять про минуле [2, с. 48]. Відповідно, для повноцінного культурологічного осмислення, важливо окреслити, яка саме історична тематика, сюжети та персоналії були актуальними для увічнення засобом меморіальних таблиць в урбаністичних просторах західноукраїнського регіону періоду Незалежності. Це, своєю чергою, дасть нам змогу вивести основні моделі міської ідентичності, що формується засобом меморіальних дощок та виявити її регіональну специфіку.

Так, період останнього десятиліття ХХ – початку ХХІ століття особливо вирізняється розширенням поля історичної пам'яті, появою великої кількості як нових, так і замовчуваних досі старих імен, об'єктів коммеморації, що справедливо очікували свого увіковічення, з'явилася можливість ввести їх в офіційний дискурс. Ця

тенденція набула особливої актуальності у контексті західноукраїнського регіону. Так, на хвилі становлення Незалежності почали з'являтися численні художньо-меморіальні об'єкти національного змісту, що особливо помітно у пам'ятних дошках, які починаючи від 1990-х років стали інструментом «націоналізації» міських просторів Західної України. Зокрема, інтенсивна «українізація» властива Львову, Тернополю та Івано-Франківську, де стрімкими темпами почали встановлювати меморіальні таблиці провідникам ОУН-УПА, політв'язням, повстанцям, громадським діячам, що проповідували національні ідеї тощо [4]. Так, проілюструвати прагнення утвердити у містах національну ідентичність можуть меморіальні об'єкти на честь голови проводу ОУН Степана Бандери, командира УПА Романа Шухевича, ідеолога січового стрілецтва, політв'язня Романа Сушко, В. Старосольського, К. Малецької, О. Степанівни у Львові; діячам ОУН-УПА Я. Стецько, М. Лукасевичу, І. Гавдиді, у Тернополі; меморіальні дошки М. Дяченкові, О. Гірнику, віце-президенту ЗУНР Л. Бачинському, Є. Коновальцю, Василеві Бандері (братові Степана Бандери) на фасаді будівлі, де колись діяв провід ОУН, С. Ленкаському, який очолював ОУН після смерті С. Бандери в Івано-Франківську тощо. Низка прикладів може бути продовжена, оскільки значна кількість меморіальних об'єктів такого характеру трапляється не лише у великих містах, але й у районних центрах цих областей.

У контексті націоналізації, також простежуємо численні зразки, що спрямовані та актуалізацію пам'яті про жертв репресій та геноцидів і мають досить моторошний естетичний облік. Вони зображають біль, смуток, страждання, при цьому використовуючи досить специфічні виражальні засоби. Таким, наприклад, є кований меморіальний знак Жертвам фашизму в Івано-Франківську (2011 р., С. Грицай), що яскраво ілюструє негативну тенденцію, окреслену Д. Зайцем. Останній зазначає, що схожі меморіальні об'єкти «... буквально наводять жах на вулицях наших міст», асоціюються з болем, смутком, приреченістю [3]. У цьому випадку здається, що автори намагалися усіма можливими художніми засобами передати несамовиті страждання. У результаті вийшов досить суперечливий з мистецьких позицій об'єкт, який суттєво спотворює урбаністичний простір, вносить деструктив у архітектурну споруду та негативно впливає на формування естетичних смаків публіки. Надпис на таблиці «Пам'ять заради майбутнього», однак дискусійним є питання про те, чи справді саме така пам'ять потрібна майбутнім

поколінням? У цьому контексті варто також згадати пам'ятний знак «Воля ціни не має» у Львові на фасаді будівлі колишньої Тюрми, що зображає трьох бронзових соколів на тлі розірваних ґрат, що символізують пластунів, членів ОУН, політв'язнів, яким вдалося здійснити втечу із польської в'язниці «Бригідки» [4, с. 283], або ж меморіальну стелу при вході в тюрму-музей у Тернополі, присвячену пам'яті жертв політичних репресій. З позиції символічного маркування, такі об'єкти постають також яскравими прикладами окресленої вище тенденції стихійної «українізації» міста.

Очевидно, як у випадку із монументами, присутня значна кількість меморіальних дошок релігійної тематики, що найчастіше увічнюють служителів церкви або окремі християнські події. Серед них горельєфна композиція на честь візиту Івана-Павла II на стіні Катедрального собору, митрополиту А. Шептицькому, Й. Сліпому, архієпископу В. Стернюку у Львові, Святійшому Мстиславу, першому Патріарху Київському і всієї України на Церкві Різдва Христового у Тернополі, на честь «1020-ліття Хрещення Київської Русі» або ж великоформатна композиція митрополиту А. Шептицького на фасаді собору в Івано-Франківську тощо.

Чисельну групу в західноукраїнському регіоні становлять меморіальні дошки, що увічнюють наукових, літературних та культурно-мистецьких діячів. З-поміж цих порівняно «деідеологізованих» об'єктів, з огляду на мистецьку якість, вирізняються пам'ятні дошки на честь художників. Серед них варто відзначити Діонізію Шолдрі в Тернополі (1998 р.), Роману та Маргіт Сельським (2004 р.), Емануїлу Миську, Охриму Кравченку, Миколі Івасюку у Львові; Михайлу Фіголю, Ярославу Лукавецькому в Івано-Франківську, Й. Бокшаю і А. Ерделі (2012 р.) в Ужгороді та ін. Велика кількість меморіальних дошок увічнює композиторів та музикантів: Василя Барвінського, Станіслава Людкевича, Філарета Колесу, Ігоря Білозіра Володимира Івасюка у Львові; Миколу Лисенка (1991 р), Богдана Лепкого (1996), Соломію Крушельницьку (1997 р.) в Тернополі; композитора Дениса Січинського в Івано-Франківську, поета-пісняря Михайлова Ткача (2012 р.), народних артистів України Назарія Яремчука (2011 р.) та В. Івасюка у Чернівцях тощо. Присутні й чисельні меморіальні дошки на честь літературних та наукових діячів: Осипа Маковея, Володимира Лопушанського, Володимира Вихруща у Львові, Ірини Вільде або ж педагога і просвітителя Миколи Лепкого в Івано-Франківську та ін. Серед діячів науки, увічнених у меморіальних табличках цього періоду можемо назвати В. Кубійовича, В. Скоробогатька,

С. Гжицького, Я. Дашкевича, Я. Бурака у Львові; Б. Трофимюка, Миколи Чайковський в Тернополі та ін. Можна назвати ще чимало прикладів такого характеру.

Значна кількість меморіальних дощок західноукраїнського регіону апелює до полікультурних аспектів міської історії та увічнює представників інших національностей. Це особливо помітно у Львові, Ужгороді та Чернівцях. Зокрема, такі об'єкти найчастіше вирізняються нестандартними художніми рішеннями, що простежуємо у меморіальних дошках класику єврейської літератури Шолому-Алейхему, видатному угорському математику Янушу Бояйї у Львові, що встановлена з ініціативи Міністерства культури і освіти Угорської республіки, Раулю Валленбергу в Ужгороді (шведському дипломату, який у 1944 році врятував життя десяткам тисяч угорських євреїв, видаючи їм так звані «захисні» паспорти підданих Швеції, 2014 р.), або ж німецько-євангельському єпископу, доктору Теодору Цюклеру в Івано-Франківську. Зазначимо також, що від 1990-х років принципово новою рисою текстового вирішення меморіальних дощок, які присвячені іноземним політичним, громадським та культурним діячам, представникам національних меншин, стає розміщення на дошці тексту на двох мовах – української і рідною для історичної персоналії. Це демонструють нам згадані вище приклади. Також у цьому контексті варто зазначити оригінальну меморіальну таблицю видатному австрійському письменнику Йозефові Роту у Львові (2009 р.). Зауважимо, що у своїх творах він позиціонував Львів як символ толерантності, що є втіленням поліголосся культур та релігій [4, с. 140]. До полікультурних аспектів міської історії апелює також досить нетиповий меморіальний знак «Троянди, що метуть тротуар у Чернівцях (2008 р.): на кам'яній дошці – напис (українською та німецькою мовами): «Чернівці – на півдорозі між Києвом і Бухарестом, Краковом і Одесою – були таємною столицею Європи, де тротуари підмітали букетами троянд, а книгарень було більше, ніж пекарень». Як бачимо, цей об'єкт націлений безпосередньо на утвердження регіональної ідентичності міста та формування його брендингу.

Останніми роками, під впливом західних тенденцій ця меморіальна художня практика набуває нових формальних втілень. З'являються альтернативні рішення, які по-новому репрезентують пам'ять про видатних мешканців міст і тим самим постають ефективним інструментом конструювання ідентичності. Так, за прикладом західних прототипів у 2000 році на тротуарі по периметру

площі Театральної у Чернівцях однотипними круглими таблицями викладено так звану «Алею зірок». Тут зібрано десятки імен діячів культури краю, здебільшого співаків і музикантів, які розпочинали своє сходження на велику сцену в Чернівцях. Серед них є постаті, які добре відомі як в Україні (В. Івасюк, Н. Яремчук, Д. Гнатюк, М. Мозговий, С. Ротару та ін.), так і в усій Європі (концертмейстер і композитор володар золотої медалі ЮНЕСКО та звання «Золоте ім'я світової культури 1999 року» Осіп Ельсінгер, джазовий сурмач Авраам Фельдер, оперний співак Йосип Шмідт та ін.) [8]. Зокрема, зауважимо, що багато таблиць присвячені представникам національних меншин і тим самим підкреслюють багатоетнічне та полікультурне минуле міста.

У 2011 році подібна «Алея зірок» з'явилась у Тернополі, однак за своїми масштабами вона значно скромніша від Чернівецької. Поки що тут присутні десять стел із іменами видатних тернопільчан, серед яких археолог і громадський діяч Ігор Герета, композитор Анатолій Горчинський, поет Борис Демків, художник Іван Марчук, поет-пісняр Степана Галябарда, театрознавець Михайло Форгель, фотохудожник Василь Бурма, письменниця Леся Романчук, заслужений діяч мистецтв України Казимир Сікорський та олімпійська чемпіонка Олена Підгрушна [7]. Усі таблиці уніфіковані, квадратної форми із зображенням квітки терену, всередині якої вписано ім'я. Крім того, помічаємо, що персоналії, яких вшановано представляють різні сфери діяльності, в той час як у Чернівцях – це здебільшого музиканти та композитори.

З одного боку, у соціокультурному контексті такий спосіб презентації пам'яті в міському просторі видається популістським явищем, однак із візуально-естетичних позицій створення подібних «алей» має чимало переваг, порівняно із традиційними меморіальними таблицями. Останні далеко не завжди гармонійно взаємодіють із архітектурними фасадами та урбаністичним ландшафтами, а також мають дискусійні мистецькі якості. Крім того, що популярними стали досить акцентовані об'єкти із максимальним використанням колористичних, пластичних та інформативних засобів. З огляду на це, монтування невеликих таблиць з іменами видатних персоналій у спеціально відведеному для цього місці на тротуарі вулиці має низку суттєвих переваг. У візуальному контексті такі об'єкти не вносять деструктивних елементів в урбаністичні простори, а їх коммеморативна функція є порівняно ненав'язливою. Крім того, «Алеї зірок» у Тернополі та Чернівцях, що стали попу-

лярними туристичними об'єктами, беруть безпосередню участь у конструюванні ідентичності та формуванні брендингу міст.

Таким чином, підсумовуючи вищезазначене, підкреслимо, що меморіальні дошки є невід'ємною складовою сучасного урбаністичного ландшафту. Як одна із найпоширеніших форм символічного маркування простору, вони є своєрідними репліками історії, що транслюють у соціум певний культурний досвід та постають важливим інструментом формування міської ідентичності. Стосовно історичної тематики, що превалює в меморіальних дошках західноукраїнського регіону кінця ХХ – початку ХХІ століття, зауважимо, що загальною тенденцією для найбільших міст є спорудження чисельних меморіальних об'єктів, які увічнюють культурно-мистецьких, літературних, наукових та релігійних діячів. Однак, щодо регіональних відмінностей простежуємо, що досить нейтральні у ідеологічному плані меморіальні таблиці переважають в Ужгороді та Чернівцях, які в більшості апелюють до багатоетнічного минулого та полікультурних аспектів історії цих міст. Натомість, у меморіальних об'єктах Львова, а особливо Тернополя та Івано-Франківська більш помітними є тенденції «українізації» та прагнення надати міським просторам національної ідентичності. З огляду на художньо-естетичні якості знаходимо зразки, що апелюють до радянської естетики (переважно 1990-х рр.); рідше – оригінальні мистецькі рішення, а також численні тиражовані об'єкти, часто кітчевого характеру. Також є чимало проблемних аспектів у цій меморіальній практиці як у візуально-естетичному (низька мистецька вартість, перевантаження та спотворення архітектурних просторів тощо), так і у соціокультурному аспектах (увічнення суперечливих постатей, нав'язування пам'яті та ін.). Однак ці питання ми виносимо за межі пропонованої статті.

У цілому меморіальні дошки являють собою масовий та досить специфічний матеріал для вивчення як з позицій культурології та мистецтвознавства, так і через призму низки інших наук, серед яких історія, соціологія, урбаністика, філологія, політологія тощо. Ми ж у пропонованому дослідженні зробили досить узагальнений огляд цього культурно-мистецького феномена, що активно функціонує в містах Західної України останнього десятиліття ХХ – початку ХХІ ст.

Література:

1. Беседина Е. Реализация коммеморативной и информационно-коммуникативной функций мемориальных досок в начале XXI века / Е. Беседина, Т. Буркова // Зб. наук. праць Світогляд – філософія – релігія Української академії банківської справи НБУ. – Вип. 6. – 2014. – С. 146–155.
2. Беседина Е. «В этом здании жил и работал...»: мемориальные доски как образ исторической памяти / Е. Беседина, Т. Буркова // Искусство и зритель : сб. статей. – СПб., 2013. – С. 45–67.
3. Заєць Д. Пост-пам'ятники пост-Холокосту [Електронний ресурс] / Д. Заєць. – Режим доступу : http://zaxid.net/news/showNews.do?postpamyatnik_postgolokostu&objectId=1122472 (16.05.2014).
4. Мельник І. Пам'ятники та меморіальні таблиці м. Львова / І. Мельник, Р. Масик. – Львів : Априорі, 2012. – 320 с.
5. Расевич В. Українізація міста. 29.10.2013 [Електронний ресурс] / В. Расевич. – Режим доступу : http://zaxid.net/news/showNews.do?ukrayinizatsiya_mista&objectId=1296394 (11.09.2014).
6. Серета В. «Місто як lieu de memoire: спільна чи поділена пам'ять? Приклад Львова» / В. Серета // Вісник Львів. ун-ту. Серія соціологічна. – Вип. 2. – Львів : ЛНУ ім. Ів. Франка, 2008. – С. 73–99.
7. Трач О. На Алеї зірок в Тернополі «засяяли» спортсменка та художник. Новинний портал «За збручем». 28.08.2014. [Електронний ресурс] / О. Трач. – Режим доступу : <http://zz.te.ua/na-aleji-zirok-v-ternopoli-zasyayaly-sportsmenka-ta-hudozhnyk-foto/> (21.12.2014).
8. Чернівецька алея зірок – докладно про шану [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bukovina.biz.ua/news/3204/> (10.01.2015).